

Изденүүчү Мурзаев Низамидин Токтобековичин “Дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн методикасы” деген темада 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча жазылган кандидаттык диссертациялык ишине И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.13.18.580 диссертациялык кеңешинин эксперттик комиссиясынын төрайымы – педагогика илимдеринин доктору, профессор С.Т.Батаканованын

БҮТҮМҮ

Изденүүчү Мурзаев Низамидин Токтобековичин 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча “Дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн методикасы” деген темадагы педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин карап чыгып, диссертация тууралуу төмөнкүлөрдү ырастайт:

1.Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.

Изденүүчү Мурзаев Низамидин Токтобековичин 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча “Дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн методикасы ” деген темадагы кандидаттык диссертациясы диссертациялык кеңештин профилине туура келет.

Иште 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистигинин паспортуна толугу менен жооп берүүчү орто мектептин окуучуларына дилбаян жаздыруу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүү боюнча теориялык жана практикалык изилдөөлөр жүргүзүлгөн.

Диссертациялык иштин максаты.

Орто мектепте кыргыз адабиятын окутуу процессинде дилбаян жаздыруу жана аны талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн

өркүндөтүүнүн методикасын азыркы талаптарга шайкеш иштеп чыгуу, аларды эксперимент аркылуу текшерүү, алынган натыйжаларды мектеп практикасында колдонууга сунуш кылуу.

Диссертациянын изилдөө объектиси – орто мектептердин окуучуларына дилбаян жаздыруу жана аларды талдоо, баалоо процесстери.

Изилдөөнүн методдору: Илимий-изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп - үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык эксперимент.

Бул 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча изилдөөлөрдүн талаптарына туура келет.

2.Диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу.

Кыргыз адабияты предметинин өзгөчөлүгү адабият коомдук аң сезимдин бир формасы катары адамды жана анын турмушун предмет кылып алгандыгы, мындан улам адам турмушун таанып-билүүнүн окуу китеби болгондугу менен түшүндүрүлөт. Көркөм адабият адам турмушун образдар аркылуу элестүү жана эмоционалдуу чагылдыруу менен улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды да өз ичине камтып турат. Көркөм чыгарма – чыгармачылыктын жемиши.

Азыркы учурда билим, жалпы эле таалим-тарбия берүүдө, мектеп окуучуларынын чыгармачылык ишмердүүлүгүн калыптандырып өнүктүрүүгө артыкчылыктуу маани берилүүдө. Бул тууралуу билим берүү жөнүндөгү мыйзамдан тартып, мамлекеттик жана предметтик стандарттарда, окуу программаларында, концепцияларда, илимий педагогикалык эмгектерде ж.б. маалыматтар милдеттүү түрдө берилип келет. Окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн өркүндөтүүдө кыргыз адабияты предмети башка предметтерден мазмуну жана окутуунун максат милдеттери боюнча кескин айырмаланып турат.

Таалим-тарбия берүүдө инсанды калыптандырууда чыгармачылык активдүүлүктү арттыруунун психологиялык жана педагогикалык маселелери Ю.К.Бабанский, И.Б.Бекбоев, В.П.Беспалько, Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, У.Э.Мамбетакунов, К.Д.Добаев, Н.Ишекеев, С.К.Рысбаев, Ж.А.Чыманов, А.Ж.Муратов, А.Э.Байсеркеев ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде каралган. Булардын ичинен А.Э.Байсеркеевдин кандидаттык жана докторлук

иштери гана түздөн-түз табигый предметтерди окутууда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө арналып, калган бардык изилдөөлөрдө бул проблема атайын изилденген эмес.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы педагогика илиминин бир салаасы катары калыптанып, өнүгүп, адабиятты окутууга коюлуп жаткан соңку талаптарга жооп бере ала тургандай деңгээлге жетип, К.Иманалиев, Б.Алымов, С.Байгазиев, С.Батаканова, Н.Ишекеев, С.Момуналиев, С.Рысбаев, А.Муратов, С.Сакеева, Б. Оторбаев ж.б. эмгектери жарыяланган.

Кыргыз адабиятын окутууда окуучуларга дилбаян жаздыруунун методикасы боюнча окумуштуулар Б.Алымов, С.К.Рысбаев жана А.Ж.Муратов, В.Мусаева, Аман кызы Бактыгүлдүн атайын эмгектери жарык көргөн, Эл мугалими Б.Исаковдун окуулук китептеринде орун алган. Аларда дилбаян жазуунун кыргыз адабиятын окутуудагы орду, мааниси, максат-милдеттери тууралуу жеткиликтүү материалдар берилген. Бирок “Кыргыз адабиятын жана тилин окутуунун деги эле мектеп практикасынын эң оор проблемасы да, мугалимдин биринчи “баш оорусу” да ушул дилбаян жазуу көйгөйү (А.Муратов) бойдон калууда. Бул көйгөйдү чечүүнүн жолдорун издөө зарыл.

Дилбаян тууралуу жазылган методикалык эмгектердин, дээрлик, бардыгында “дилбаян – окуучунун чыгармачылык менен иштелген, жарыяланбаган чыгармасы” катары сыпатталганы менен чыгармачылык ишмердүүлүктүн табияты, аны дилбаян жаздырууда калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери тууралуу маалыматтар берилбей келет. Мектеп практикасында адабиятты окутуу процессинде бул маселеге анча маани берилбейт. Окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүүдө төмөнкүдөй карама-каршылыктар бар экени аныкталган:

1. Билим берүүдө, инсанды калыптандырууда, анын жекече ой жүгүртүүсүнө, чыгармачылыгына артыкчылыктуу маани берилип келе жатканына карабастан, практикада бул маселенин толук чечиле электиги.

2. Кыргыз адабиятын окутууда, дилбаян жаздырууда окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн калыптандырып, өнүктүрүүнүн зарылдыгы менен аны ишке ашыруунун, илимий-методикалык маселелеринин толук иштелбегендиги.

3. Кыргыз адабияты предметин окуткан мугалимдердин окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө кесиптик жактан даяр эместиги ж. б.

Аныкталган карама-каршылыктарды чечүү аркылуу дилбаян жаздырууда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү максатын көздөп, диссертациялык иштин темасы “Дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн методикасы” деп алынган.

3.Илимий жаңылыгы.

-“Чыгармачылык”, “чыгармачылык ишмердүүлүк” түшүнүктөрүнүн “дилбаян” түшүнүгү менен байланышынын, карым-катышынын такталышында;

– Дилбаян окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн калыптандырып өркүндөтүүнүн, сабаттуулукту артыруунун негизги формасы катары аныкталышында;

–Дилбаян жаздыруу, талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн заманбап методикасынын иштелип чыгышында.

4.Диссертацияда изденүүчү чыгарган ар бир илимий жыйынтыктарынын (жобонун) жана изденүүчүнүн корутундусунун жаңылыгынын деңгээли:

1-жыйынтык. Жаңы, себеби “чыгармачылык”, “чыгармачылык ишмердүүлүк” түшүнүктөрүнүн “дилбаян” түшүнүгү менен байланышы, карым-катышы такталган.

2-жыйынтык. Жарым жартылай жаңы, анткени дилбаян окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн калыптандырып өркүндөтүүнүн, сабаттуулукту артыруунун негизги формасы катары аныкталган.

3-жыйынтык. Жаңы деп эсептелет, анткени дилбаян жаздыруу, талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн заманбап методикасы иштелип чыккан.

5.Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу.

Изилдөөдө берилген теориялык маалыматтар дилбаян жазууга окуучуларды даярдоого, жаздырууга керектүү кеңештерди берет. Мектеп мугалимдерине дилбаян, баарыдан мурда, окуучунун өз алдынча чыгармачылык менен

аткарган чыгармасы катары мамиле кылууга көнүктүрүп, “чыгармачылык ишмердүүлүк” түшүнүгүнүн табиятын толук андап - билүүгө, практикада колдонууга керектүү материалды берет.

6.Диссертациясынын материалдары төмөндөгү документтерде, материалдарда жана иштелмелерде колдонулду:

- ЖАК талап кылган илимий-педагогикалык басылмаларда чагылдырылган;
- илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалган;
- сабактар, тренингдер өткөрүлгөн;
- педагогикалык эксперименттерде текшерилген.

7.Н.Т.Мурзаевдин диссертациясынын материалдарын ишке ашыруунун жыйынтыктары боюнча төмөнкүдөй оң натыйжалар алынган:

Биринчи натыйжа. Дилбаян жазуу, талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүүнүн жалпы дидактикалык жана методикалык принциптери түзүлгөн.

Экинчи натыйжа. Орто мектептерде адабият сабагында дилбаян жаздыруунун методикалык негиздери такталган.

Үчүнчү натыйжа. Дилбаян жаздыруу аркылуу окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүүнүн методдору, активдүү формалары иштелип чыккан.

Төртүнчү натыйжа. Дилбаян жаздыруу боюнча, окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүү боюнча методикалык сунуштар берилген.

Изилдөөнүн негизги мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1.Мурзаев, Н.Т. Дилбаян деген эмне? [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. — 2015. — № 4, — чыг.3. — 203-210-бб.

2.Мурзаев, Н.Т. Дилбаян жөнүндө сөз [Текст] / Н.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. — 2015. — № 4, — чыг.3. —101-105-бб.

3.Мурзаев, Н.Т. Дилбаянда идея болобу? [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. — 2015. — № 4, — 101-103-бб.

4.Мурзаев, Н.Т. Оозеки дилбаяндын башаты жана өнүктүрүүнүн жолдору [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. — 2015. — № 4, —104-111-бб.

- 5.Мурзаев, Н.Т.** Экзамендик дилбаяндардын өзгөчөлүктөрү жана аларга коюлуучу талаптар [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2015. – № 4, –112-115-бб.
- 6.Мурзаев, Н.Т.** О требованиях к сочинениям, об их анализе и оценке [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ученый XXI века. –2016. – №10(23), – 39-44 стр.
- 7.Мурзаев Н.Т.** Олимпиадные и конкурсные сочинения [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ученый XXI века. – 2016. – № 10(23), – 45-48 стр.
- 8.Мурзаев, Н.Т.** А.Муратов – дилбаян изилдөөчү жана экзамендик дилбаяндардын тематикасын сунуштоочу аалым. [Текст] / Н.Т.Мурзаев // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик унивеситетинин жарчысы. – 2017. – № 1, – 51-55-бб.
- 9.Мурзаев, Н.Т.** Ааламдашуу мезгилиндеги адабиятты окутуу маселелери: окуучуларды окутуу, тарбиялоо жана чыгармачылыкка үйрөтүү процессиндеги дилбаяндын ролу [Текст] / Н.Т.Мурзаев // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик унивеситетинин жарчысы. – 2017. – чыг.1. – 237-242-бб.
- 10.Мурзаев, Н.Т.** Дилбаяндын темасын түшүндүрүү иштери. [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Эл агартуу. – 2017. – № 3-4, –2-5-бб.
- 11.Мурзаев, Н.Т.** Дил баяндын композициясы жана планы. [Текст] / Н.Мурзаев // Эл агартуу. – № 11-12 – 2017. – 39 – 44 - бб.
- 12.Мурзаев, Н.Т.** Дилбаянды классификациялоо маселелери. [Текст] / Н.Мурзаев // Эл агартуу. – № 5-6, – 2017. – 15-21-бб.
- 13.Мурзаев, Н.Т.** Окуучуларды окутуу, тарбиялоо жана чыгармачылыкка үйрөтүүдө дилбаяндын ролу [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Эл агартуу. – № 11-12, – 2017. – 11-17-бб.
- 14.Мурзаев, Н.Т.** Чыгармачылыктын мааниси, мүнөзү жана ага мамиле (биринчи макала) [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Эл агартуу. –2018. – №3-4, –41-46-бб.
- 15.Мурзаев, Н.Т.** Чыгармачылыктын мааниси, мүнөзү жана ага мамиле (экинчи макала) [Текст] / Н.Мурзаев // Эл агартуу. – 2018. – №3-4, – 47-51-бб.
- 16.Мурзаев, Н.Т.** Балдардын чыгармачылыгы: мааниси жана пайдасы [Текст] / Н.Т.Мурзаев // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – № 2, – 2018. –146-149-бб.
- 17.Мурзаев, Н.Т.** Окуучуларга дилбаян жаздыруунун методологиясы [Текст] / Н.Мурзаев // Эл агартуу. – 2019. – №3-4, –2-6-бб.

18.Мурзаев, Н.Т. 8-класста дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн педагогикалык шарттары [Текст] / Н.Мурзаев // Известия ВУЗов. – 2019. – №1, – 137-141-бб.

19.Мурзаев, Н.Т. Формирование творческого мышления школьника– требование времени [Текст] / Н.Мурзаев //Евроазийское научное объединение.– 2019. №7(53). С.307-310.

20.Мурзаев, Н.Т. Дилбаяндын структуралык түзүлүшүн үйрөтүү[Текст] / Н.Мурзаев //“ALATOO ACADEMIC STUDIES” жарчысы. – 2017. – №3, - 53-58-б.б.

8.Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Автореферат негизинен диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине дал келет.

9. Жетектөөчү уюмду, расмий оппоненттерди дайындоо жөнүндө сунуштун негиздүүлүгү.

Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясы жетектөөчү мекеме катары Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, Педагогика жана психология кафедраларын сунуштайт. Аталган кафедрада сунушталган илимдин тармагы боюнча илимдин докторлору, кандидаттары: Сакиева С.С. - п.и.д., профессор 13.00.02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты), Токтогулов С.- п.и.д. 13.00.01- жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, Найманбаев А.М. – п.и.д. 13.00.01- жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, Ураимов К.М. - п.и.к., Эшиев Ж.М.- п.и.к., Эшиев А.М.- п.и.к., Калдаров Ы.А. – п.и.к., доцент, Рыскулова Г.У – п.и.к., Тажибаева Ж.К. - п.и.к., Халдарова Ы.А.- п.и.к., доцент, Ажыкулов С.М.- п.и.к. ж.б. эмгектенишет.

Эксперттик комиссия расмий оппоненттер катары төмөнкү адистерди сунуш кылат.

Биринчи расмий оппонент катары кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун теориясы менен практикасы боюнча адис, педагогика илимдеринин доктору, профессор С.Т.Батаканованы сунуш кылат (13.00.02). Анын эмгектери: 1. Мектепте көркөм чыгармаларды талдоонун илимий-педагогикалык негиздери: Монография. –Б.: Кут Бер, 2010. – 286 б. 2. Драмалык чыгармаларды окутуунун технологиясы: Монография. -Б.: Кут бер, 2013. – 296 б. 3.Адабиятты окутуунун усулдары менен ыкмалары:

Окуу-методикалык колдонмо. –Б.: Кут бер, 2013. – 53 б. 4. Көркөм чыгармаларды талдоого окуучулардын кабыл алуусун даярдоо: Окуу-методикалык колдонмо. –Б.: Кут бер, 2014. – 326. 5.Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы: Монография. Кут бер, 2014. -415 б. 6.Адабиятты окутуунун методикасы. –Б., 2018. – 530 б.

Экинчи расмий оппонент катары кыргыз адабиятын окутуунун теориясы менен практикасы боюнча адис, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Э.К. Абдырасулованы сунуш кылат (13.00.02). Анын эмгектери:

- 1.Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы жомокторду жана трагедиялуу көрүнүштөрдү окутуу: Методикалык колдонмо -Б.: Кут бер, 2009. -24 б.
2. Ч.Айтматовдун “Бетме-бет” повесттин окутуу: Методикалык колдонмо. -Б.: Кут бер, 2009. -25 б.
- 3.Ч.Айтматовдун повесттерин окутуунун методикалык системасы –Б.: КУАУнун Жарчысы, 2009. -380-383-бб.
- 4.Методика проведения в школе внеклассной работы по лингвистическим дисциплинам: Методическое пособие. -Б.: 2009. -52б.
- 5.Акын, жазуучулардын өмүр баянын өтүүдөгү этнопедагогикалык айрым маселелер. – Б.: КУУнун Жарчысы, 2010. -132-136-бб.
- 6.Кеп маданияты көөнөрбөс тил байлыгы // Мамлекеттик тил боюнча мыйзам чыгаруудагы маселелер. –Б.: ЖК, 2015. -61-66-бб.
- 7.Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы элдик таалим-тарбия салттарын окутуу//Салттык педагогикалык маданият жана балдар дүйнөсү VIII Республикалык илимий-практикалык симпозиумдун жыйнагы. –Б.: 2017.- 8-17- бб.
- 8.Ч.Айтматовдун чыгармаларын окутуу: Монография. – Б.: 2019, Кут-Бер. -142 б.

Эксперттик комиссия берилген документтерди карап чыгып, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы Д 13.18.580 диссертациялык кеңешине 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн Мурзаев Низамидин Токтобековичин “Дилбаян жазуу жана талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн методикасы” деп аталган диссертациялык ишин кабыл алууну сунуш кылат.

Эксперттик комиссиянын төрайымы

К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин

Мамлекеттик тил жана тарбия иштери боюнча проректору, педагогика

илимдеринин доктору, профессор

Батаканова С.Т.

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

Дата поступления 27.01.2020
КОЛ ТАМАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРНО секр: [подпись]

